

ks. prof. dr hab. Kazimierz Pierzchała
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki
Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin
<https://orcid.org/0000-0001-9972-943X>

Warszawa, 14.03.2024 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Agnieszki Kos
pt.:**

**„ZASOBY OSOBISTE OSÓB UZALEŻNIONYCH OD OPIOIDÓW W TRAKCIE
LECZENIA SUBSTYTUCYJNEGO”,**

przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Agnieszki Lewickiej-Zelent, prof. UMCS oraz dr Ewy Grudziewskiej, APS, na Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2023

W oparciu o uchwałę *Stałej Komisji Senatu ds. nadania stopnia doktora w dyscyplinie pedagogika z dnia 14 lutego 2024 r. ws. wyznaczenia recenzentów rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Kos*, zlecającą przygotowanie recenzji rozprawy doktorskiej przedstawiam co następuje:

Zgodnie z treścią art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* rozprawa doktorska przede wszystkim powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wskazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedłożona do recenzji praca doktorska zostanie oceniona zgodnie z treścią wskazanego artykułu.

Ogólna charakterystyka pracy

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska stanowi interdyscyplinarne studium teoretyczno-empiryczne, będące ważnym społecznie tematem, ułożonym w nurcie psychologii pozytywnej, którego przedmiotem zainteresowania uczyniono *zasoby osób uzależnionych od opioidów*¹ w trakcie leczenia substytucyjnego. Na realizację badań – jak podaje Doktorantka – uzyskano pozytywną opinię Komisji ds. Etyki Badań Naukowych przy Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (nr 132/2023).

¹ Opioid – «substancja występująca w maku lub wytwarzana w organizmie ludzkim, pobudzająca receptory w mózgu i tkankach lub porażająca je, używana jako silny lek przeciwbólowy lub narkotyk»

Człowiek jest istotą społeczną, w związku z czym funkcjonowanie społeczne wydaje się być jednym z najważniejszych obszarów jego egzystencji. W psychologii funkcjonowanie człowieka rozpatruje się w jego relacjach z otoczeniem, jako interaktywny proces. Przedstawiciele podejścia socjologicznego natomiast określają rolę społeczną, jako system stałych zachowań jednostki, zgodnych z wzorami społecznymi, regułami i normami powszechnie obowiązującymi. Funkcjonowanie społeczne obejmuje wiele dziedzin życia, między innymi relacje z rodziną pierwotną i prokreacyjną, pracę zawodową, kontakty towarzyskie, jak również samodzielność w zaspokajaniu potrzeb życiowych. Rola społeczna jednostki jest zależna od wolnego wyboru człowieka, zgody na istniejący porządek w świecie.

W większości dotychczasowych rozważań nad wychowaniem w kontekście roli społecznej, dominuje z jednej strony ujęcie roli jako gotowego uporządkowanego systemu postaw (celów), które należy ukształtować w wychowankach, z drugiej zaś jako systemu działalności praktycznej mającej doprowadzić do osiągnięcia określonych rezultatów w ów zestaw ról. Pedagogowie zatem na ogół starają się skoncentrować katalog ról, do których trzeba z kolei odpowiednio przygotować wychowanków.

Przyjmowanie środków psychoaktywnych wpływa na zachowanie człowieka, a tym samym na jego funkcjonowanie społeczne. W Polsce nadal głównym celem w procesie leczenia uzależnień od narkotyków jest osiągnięcie stanu abstynencji. Natomiast w ogóle niewiele poświęca się uwagi zasobom psychospołecznym osób uzależnionych od opioidów, jako czynnikom warunkującym udział w leczeniu i jego skuteczność.

Podjęty temat jest nowatorski i równocześnie bardzo istotny w aspekcie teoretycznych eksploracji dla praktycznych zastosowań. W warstwie teoretycznej ma charakter analityczno-syntetyczny polegający na krytycznym i refleksyjnym porządkowaniu istniejących zasobów wiedzy. W aspekcie empirycznym stanowi zaś wieloperspektywiczną analizę skupiającą się na rozpoznaniu zasobów osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego w wymiarach: samooceny, poczucia własnej skuteczności i natężenia wsparcia społecznego. Zagadnienie to uczyniono podmiotem podjętych badań naukowych, gdyż w Polsce dotychczas nie przeprowadzono analiz w tym obszarze.

Doktorantka swoimi rozważaniami wkracza na grunt nauk społecznych i humanistycznych, przekraczając granice różnorodnych dyscyplin. Zatem rozprawa

w pełni wpisuje się w interdyscyplinarny dyskurs nad problematyką *osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego*.

Problematyka zasobów osobistych wzbudza w ostatnich latach szczególne zainteresowanie badaczy zajmujących się poszukiwaniem nowych rozwiązań diagnostyczno-metodycznych w dziedzinie psychopedagogiki pozytywnej i resocjalizacyjnej. Wynika to z nowości prezentowanych zagadnień, a także z dominującego w ostatnich latach poszukiwania mocnych stron funkcjonowania człowieka. Badania osadzone w tym nurcie mają istotne znaczenie dla praktyki pedagogicznej (resocjalizacyjnej), a ich wyniki mogą być przydatne zarówno w programach profilaktycznych jak i w wychowaniu.

Podnoszone przez Doktorantkę rozważania i badania już na wstępie należy uznać za bardzo istotne z punktu widzenia pedagogicznego, wpisujące się we współczesne – polskie i światowe tendencje.

Ocena struktury i strony formalnej pracy

Recenzowana praca w swojej strukturze obejmuje klasyczny układ analizy naukowej, uwzględniającej zarówno odniesienie do problematyki teoretycznej, jak i badawczej. Przedłożona do recenzji rozprawa obejmuje 367 numerowanych stron. Składa się ze wstępu, z części teoretycznej w skład, której wchodzi trzy rozdziały z ograniczoną strukturą podrozdziałów, rozdziału metodologicznego i trzech rozdziałów empirycznych.

W rozdziale pierwszym przytoczono informacje na temat istoty uzależnienia od substancji psychoaktywnych (w tym opioidów) z uwzględnieniem diagnostyki, symptomatologii oraz destrukcyjnego wpływu opioidów na somatykę i psychikę człowieka.

W rozdziale drugim przeanalizowano formy pomocy świadczone osobom uzależnionym od opioidów z uwzględnieniem leczenia substytucyjnego, biorąc pod uwagę leki stosowane w podtrzymującej terapii substytucyjnej oraz efektywność leczenia substytucyjnego.

W rozdziale trzecim przedstawiono kategorie zasobów osobistych sprzyjających radzeniu sobie z sytuacją trudną, jaką niewątpliwie jest uzależnienie.

W rozdziale czwartym pracy zaprezentowano cel, problemy badawcze i metody badań własnych. Opisano przebieg eksploracji i metody analizy uzyskanych danych.

Rozdział piąty, szósty i siódmy mają charakter empiryczny. Scharakteryzowano w nich osoby badane w odniesieniu do ich danych społeczno-demograficznych. Dokonano prezentacji wyników badań, dotyczących poziomu samooceny i uogólnionego poczucia własnej skuteczności, uzyskiwanego wsparcia społecznego w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym oraz subiektywnej oceny podtrzymującego leczenia substytucyjnego osób uzależnionych od opioidów.

W zakończeniu zweryfikowano hipotezy robocze i sformułowano wnioski praktyczne.

Nie ulega wątpliwości, że przedstawiona do recenzji rozprawa stanowi obraz wielości i złożoności problematyki i rozważań Autorki.

Pod względem konstrukcji dysertacja jest więc niemal kompletna i spełnia warunki stawiane rozprawom na stopień doktora, a pewne moje spostrzeżenia w tym względzie przedstawię poniżej, przy omawianiu poszczególnych rozdziałów.

Oceniając pracę od strony formalnej, należy zaznaczyć, że została ona napisana zgodnie z wymogami naukowymi w obszarze nauk społecznych. Autorka w sposób wyczerpujący przedstawiła omawiane zagadnienia, a zaprezentowane w poszczególnych rozdziałach treści odpowiadają problematyce ujętej w zawartych tytułach. Praca napisana jest starannym i poprawnym językiem, choć pojawiają się drobne błędy językowe. Używane nazewnictwo i styl określić można mianem klasycznego, ścisłego i precyzyjnego rzemiosła naukowobadawczego.

Merytoryczna ocena treści rozprawy doktorskiej

Praca nad rozprawą doktorską to podróż, która zwykle trwa 3–4 lata i kończy się napisaniem rozprawy doktorskiej i jej obroną. Podczas tej podróży ważne są zarówno przeprowadzenie przeglądu literatury czy badań empirycznych, a potem ich analiza, jak również inne aspekty, m.in. związane z organizacją pracy, współpracą z innymi badaczami, z promotorem czy popularyzacją wiedzy.

Poniższa analiza ujmować będzie uwagi, które na ogół mają charakter polemiczny i odnosić będzie się zarówno do części teoretycznej jak i empirycznej pracy.

Aby skonstruować temat pracy oraz sprecyzować, jaki problem badawczy będzie stanowił przedmiot dociekań naukowych, konieczne są studia literaturowe, pozwalające określić dotychczasowy stopień popularności wśród innych badaczy branego pod uwagę

problemu badawczego oraz określić różnorodność i dostępność pozycji bibliograficznych, koniecznych do przygotowania profesjonalnego dzieła naukowego. Prowadząc wspomniane wyżej poszukiwania, obligatoryjnie należy się odnieść zarówno do literatury polskiej, jak i zagranicznej. Badania wśród osób leczonych substytucyjnie są prowadzone niezmiernie rzadko, gdyż w Polsce mało jest placówek świadczących leczenie substytucyjne, a także kierownicy jednostek leczniczych z dużą dozą ostrożności podchodzą do prowadzenia badań przez osoby z zewnątrz (nawet, jeśli posiadają kwalifikacje psychoterapeuty uzależnień). Oznacza to, że Doktorantka w punkt trafiła z swoją dysertacją.

Kolejnym elementem mojej analizy jest wstęp. Ten fragment ma objętość zbliżoną do zamieszczanych w dysertacjach doktorskich, zgodnie ze znaną mi metodologią nauk pedagogicznych. Doktorantkę cechuje znaczny krytycyzm połączony z szerokim uzasadnieniem wyboru. Nie zauważyłem jednak w tym fragmencie naukowego uzasadnienia tematu. Wyszczególnienie przesłanek takiego wyboru powinno obejmować wyniki dokonanych studiów literaturowych, dotychczas przeprowadzonych badań, doświadczeń praktycznych, własnych obserwacji oraz wskazywać znaczenie planowanych badań dla teorii oraz praktyki. Jest natomiast uzasadnienie celu pracy. Oprócz tego można by tu też krótko wspomnieć o sprawach metodologii (rozwijając oczywiście później – jak to uczyniono). Niedopatrzaniem jest brak krytycznego omówienia wykorzystanych dokumentów i literatury (rozwijając oczywiście później – jak to uczyniono). Przegląd krytyczny literatury jest istotnym elementem pracy doktorskiej, polegający na analizie istniejących publikacji naukowych na temat badanego zagadnienia.

W pierwszym rozdziale pracy przedstawiono teoretyczne zagadnienia dotyczące uzależnienia od substancji psychoaktywnych, w tym od opioidów. Przybliżono kwestie terminologiczne związane z pojęciem i kryteriami diagnostycznymi uzależnienia (punkt 1.1); zaprezentowano dotychczasowe teorie wyjaśniające uzależnienie od narkotyków (punkt 1.2), przedstawiono dane statyczne dotyczące rozpowszechniania używania opioidów w Polsce (punkt 1.3) oraz dokonano charakterystyki konsekwencji zdrowotnych i społecznych spowodowanych używaniem opioidów (punkt 1.4).

Przegląd literatury pozwala na stwierdzenie istnienia wielu różnych podziałów substancji psychoaktywnych. Podziały te dokonywane są zarówno ze względu na pochodzenie tych substancji, jak i sposób oddziaływania na centralny i ośrodkowy układ

nerwowy. Wybór problemów jest bardzo trafny, przy których Doktorantka wykazała się dużą znajomością literatury przedmiotu zarówno klasycznej jak i aktualnej, polskiej jak i zagranicznej. Zaprezentowane w nim rozważania są cenne dla podjętego zakresu tematycznego badań własnych. Jej objętość jest właściwa, dobór literatury także, ale jej analiza budzi pewne wątpliwości.

Rozdział drugi pt.: „Formy pomocy osobom uzależnionym od opioidów w Polsce” wskazuje, iż leczenie uzależnienia od narkotyków jest jednym z najtrudniejszych przedsięwzięć, gdyż przez cały czas trwania terapii należy mieć na uwadze wszelkie jej aspekty: fizyczny, psychiczny i społeczny. Celem leczenia osób uzależnionych od opioidów jest poprawa całościowego ich funkcjonowania w aspekcie: osobistym, rodzinnym i społecznym. Kwerenda biblioteczna literatury krajowej i zagranicznej potwierdza, że podtrzymujące leczenie substytucyjne jest najlepiej udokumentowaną i najskuteczniejszą metodą leczenia uzależnienia od opioidów, co dobrze wykazuje Doktorantka. Podrozdziały zawierają trafne podsumowania

Rozdział trzeci, jest to kolejny fragment teoretyczny, mający stanowić podbudowę części badawczej. Ukazano teoretyczne rozważania i tezy naukowe wybranych badaczy, zajmujących się zagadnieniami związanymi z „Wybranymi zasobami osobistymi w ujęciu interdyscyplinarnym”. Problematyka związana z zasobami osobistymi stanowi przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Zasoby są czynnikiem motywującym w zakresie podejmowania działań na rzecz zdrowia człowieka. Jak wskazują refleksje badaczy zajmujących się problematyką zasobów, im wyższy ich poziom, tym większa umiejętność radzenia sobie z doświadczanymi trudnościami, m.in. z uzależnieniem.

Dotychczas nie wypracowano jednoznacznej definicji zasobów, uznając, że oznaczają one właściwości biologiczne, psychologiczne i społeczne, które w sposób pozytywny wpływają na procesy radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

W dysertacji podjęty temat rozpatrywany jest na gruncie psychologii pozytywnej. Psychologia pozytywna koncentruje się na pozytywnej stronie funkcjonowania człowieka, na jego mocnych stronach. Zmierza to do doskonalenia sposobu funkcjonowania jednostki, w celu osiągnięcia przez nią bardziej satysfakcjonującego życia. Rozdział zakończony ciekawymi przemyśleniami.

Rozdział trzeci otwiera teoretyczne wprowadzenie w problematykę zasobów. Dokonano w nim analizy podstawowych pojęć i wybranych sposobów ich

systematyzowania (3.1). W rozdziale analizom poddano takie zasoby jak: samoocena (3.2.1), poczucie własnej skuteczności (3.2.2.) oraz wsparcie społeczne (3.2.3). Doniesienia o znaczeniu zasobów osobistych i społecznych prowadzą do wniosku, że poziom samooceny, uogólniona własna skuteczność oraz system wsparcia społecznego należą tzw. zasobów kluczowych.

Doktorantka wskazuje, iż pojęcia zasobów osobistych i społecznych można używać również w znaczeniu szerszym, traktowanym jako określenie wszelkich zewnętrznych i wewnętrznych możliwości, które posiada jednostka i które wpływają na jej funkcjonowanie. Podejście to jest zgodne z dominującą obecnie w pedagogice (zwłaszcza resocjalizacyjnej) tendencją do odchodzenia od koncentracji na negatywnych aspektach funkcjonowania wychowanka i do zwracania uwagi na zjawiska pozytywne. Zasoby osobiste, które są relatywnie stałymi dyspozycyjnymi cechami, wpływają zarówno na selektywność procesów oceny poznawczej, jak i na proces radzenia sobie.

Doktorantka sprawnie charakteryzuje wybrane zasoby osobiste: samoocenę (pozytywna), poczucie własnej skuteczności (opierającą się na pozytywnej ocenie własnych możliwości, poczucie koherencji, prężność, sprężystość, poczucie umiejscowienia kontroli) oraz wsparcie społeczne (które pozwala m.in. aktywnie radzić sobie ze stresem, aktywizuje umiejętności asertywnego zachowania się czy uaktywnia prawidłowe relacje społeczne). Rozdział zakończony – podobnie jak poprzednio – ciekawymi przemyśleniami.

Rozdział czwarty omawia całą procedurę, pozwalającą Doktorantce przeprowadzić badania własne. Problematyka zasobów nie była jak dotąd przedmiotem odrębnego szerszego opracowania naukowego. Ze względu na specyfikę grupy badawczej praca ma nowatorski charakter. W związku z powyższym, zasadne jest prowadzenie badań koncentrujących się wokół zagadnień dotyczących nie tyle samego uzależnienia, ile zasobów osobistych i wsparcia społecznego osób uzależnionych pozostających w programach leczenia substytucyjnego.

W ujęciu metodologicznym prawidłowo mówi się nie tyle o planie badań, co o planie procesu badawczego, bowiem konkretne rozstrzygnięcia, co i jak badać wymagają daleko posuniętych analiz stanu wiedzy, wyboru pola badawczego i jego wstępnego poznania. Jest ona charakterystyczna dla badań społecznych w paradygmacie ilościowym. Rozdział ten zawiera wszystkie metodologiczne podstawy przeprowadzonych badań. Stanowi podstawę do wskazania i realizacji wyznaczonego

celu badania. Doktorantka przedstawiła w nim uzasadnienie podjętej problematyki, paradygmat badań, przedmiot i cel badań, problemy badawcze. Omówiła metodę, narzędzia badawcze, charakterystykę grupy badanych osób. Na podstawie założonego poznawczego i praktycznego celu badań Autorka prawidłowo sformułowała problem główny, w ramach którego zasadnie wyodrębniła problemy szczegółowe, które są ściśle związane z tematem pracy i tworzą przejrzystą strukturę obszaru badawczego, a następnie przedstawiła i uzasadniła wybór hipotez. Zostały one sformułowane prawidłowo. Ewentualne badania ilościowe na reprezentatywnej próbie badawczej mogą zostać w przyszłości przeprowadzone przez większy zespół badawczy, przy wykorzystaniu wniosków/hipotez z doktoratu.

Na tym etapie recenzji jestem przekonany, iż Doktorantka jest przygotowana w odpowiednią wiedzę i umiejętności odnośnie do konstrukcji, możliwości wykorzystania oraz kryteriów wyboru metod, technik i narzędzi, niezbędnych do prowadzenia badań literaturowych oraz empirycznych, w kontekście realizacji indywidualnych planów badawczych, pożądanej twórczości naukowej, ze szczególnym uwzględnieniem prawidłowego opracowania rozprawy doktorskiej i przygotowania się do jej obrony.

Rozdział 5-7 *Zasoby osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego (n=224); Wyniki i analiza danych z długości leczenia substytucyjnego osób uzależnionych od opioidów do 5 lat i powyżej 5 lat (n=224) oraz Zasoby osobiste w grupie osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego na terenie województwa mazowieckiego (n=10)*. Badania te spełniały rygory naukowe i mogą być wzorem naukowego podejścia do rozwiązywania problemów. Program badań jako swoisty sprawdzian solidnego zrozumienia istoty problemu, a także podstawa decyzji.

Zdaniem Doktorantki przeprowadzone dotychczas badania w zakresie poziomu samooceny w zależności od płci nie są jednoznaczne. Przy czym część z nich wskazuje na niższy poziom własnej wartości i poczucia samoskuteczności u kobiet. Problematyka wsparcia społecznego jest od wielu lat popularna wśród badaczy różnych dyscyplin naukowych. Dotychczas nie udało się stworzyć jednej, sprawdzonej empirycznie teorii wsparcia społecznego. Dotychczasowe badania wskazują, że więzy społeczne wywierają pozytywny wpływ na różne aspekty zdrowia fizycznego i psychicznego człowieka, a także minimalizują stres związany z chorobą.

Badaniami ilościowymi objęto łącznie n=224 osoby uzależnione od opioidów leczone substytucyjnie, sto dwadzieścia dwie osoby podejmujące terapię w placówkach w województwie mazowieckim i sto dwie osoby z poradni substytucyjnej w województwie śląskim oraz grupę n=10 osób uzależnionych od opioidów z województwa mazowieckiego, pozostających w podtrzymującym leczeniu substytucyjnym.

W przeprowadzonych badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Wykorzystano dwie techniki badawcze: ankietę i analizę dokumentów. W badaniach posłużono się pięcioma narzędziami badawczymi: autorskim kwestionariuszem ankiety, kwestionariuszem do analizy dokumentów osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego konstrukcji własnej (bardzo ciekawej formie, wyczerpujący i mogący być wzorem dla innych), Skalą Samooceny M. Rosenberga (SES) w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny, Skalą Uogólnionej Własnej Skuteczności R. Schwarzera, M. Jerusalema (GSES) w polskiej adaptacji Z. Juczyńskiego oraz Skalą Oceny Wsparcia Społecznego S. Cohena (ISEL-40 v. GP) w polskiej adaptacji D. Zarzyckiej, B. Śpili, I. Wrońskiej i M. Makary-Studzińskiej.

Realizacja badań przebiegała w dwóch etapach. W pierwszym przebadano 224 osoby uzależnione będące w procesie leczenia substytucyjnego na terenie województwa mazowieckiego i województwa śląskiego. Średnia wieku w tej grupie wyniosła ponad 39 lat. Największy odsetek badanych stanowiły osoby mieszkające w mieście, pozostające w związku nieformalnym, posiadające potomstwo, z wykształceniem średnim. Przeważały osoby niepracujące, doświadczające depresji. W drugim etapie wystandaryzowanymi narzędziami badawczymi przebadano dziesięć osób uzależnionych, średnia wieku wyniosła niespełna 43 lata. Zdecydowaną większość stanowili mieszkańcy miast, niepracujący mężczyźni, pozostający w związku nieformalnym, posiadający potomstwo, z wykształceniem średnim. Badani najczęściej wywodzili się z rodzin, w których co najmniej jeden rodzic był osobą uzależnioną. Większa część badanych poza uzależnieniem, zmagająca się z innym zaburzeniem psychicznym (depresją), nie odbywała kary pozbawienia wolności, nie doświadczała myśli samobójczych i nie była zakażona wirusem HIV.

Wg Doktorantki niewątpliwie wartościowych danych dostarczyłyby analizy porównawcze poziomu zasobów osób leczonych substytucyjnie i osób po zakończonej terapii substytucyjnej, co pozwoliłoby odpowiedzieć na pytanie, na ile osoby

uzależnione od opioidów są szczególne pod względem posiadanych zasobów osobistych. Należy jednak zwrócić uwagę, że realizacja takich badań mogłaby się okazać bardzo trudna, przede wszystkim ze względu na dostęp do grupy badawczej. Po pierwsze, leczenie substytucyjne z założenia u osób uzależnionych winno trwać przez całe życie, a po drugie - placówki leczenia substytucyjnego nie monitorują losów osób uzależnionych już po terapii, gdyż nie dysponują opracowanymi narzędziami do tego celu.

Podobnie jak omówione już elementy procedury badawczej, również organizacja badań jest opracowana kompetentnie, ze szczegółowym opisem zestawionych metod analitycznych. Przy prezentacji wyników swoich badań empirycznych Doktorantka wykazała się kompetencjami badawczymi, nie tylko w aspekcie zaprojektowania badań na poziomie konceptualizowania problemu badawczego, ale też i jego realizacji empirycznej. Na szczególną uwagę zasługuje wnikliwie dokonywana analiza omawianych zagadnień. Wyniki tych badań zostały przedstawione w bardzo przejrzysty sposób w tabelach, co niewątpliwie ułatwia ich odbiór a dodatkowo są one opatrzone komentarzami wyjaśniającymi wszelkie ewentualne wątpliwości. Prezentacja wybranych wyników w formie graficznej poprawna, przejrzysta i czytelna. Prezentacja zgromadzonych wyników została dokonana konsekwentnie, zarówno w odniesieniu do postawionych problemów badawczych, jak i celu naukowego rozprawy. Uzyskane wyniki badań, których szczegółowe omówienie wykraczałoby poza zakres niniejszej recenzji dostarczają nam wielu cennych informacji. Każdy z badawczych rozdziałów zakończony jest cennym podsumowaniem, w którym podkreślono istotność organizacji badań, w szczególności ich planowania, a także wymagania, z jakimi wiąże się prowadzenie tego typu działań.

Zasadniczym aspektem kompetentnej pracy badawczej jest obiektywizm. Badacz musi sprawdzać metody i wnioski pod kątem możliwości błędu. Doktorantka uzyskane w trakcie badań dane poddała analizie statystycznej. Wszystkie obliczenia wykonano za pomocą pakietu programów statystycznych SPSS. Do analizy grup w skali nominalnej zastosowano test niezależności Chi-kwadrat, przyjmując właściwe wartości dla stopnia istotności.

Podsumowując, stwierdzam, że opracowanie tej części rozprawy jest spójne i uporządkowane. Doktorantka tworzy nowe rozwiązania, wyjaśnia nieznanne fakty, zdarzenia i procesy, ograniczenia dotychczasowych ustaleń innych badaczy, wysuwa nowe wnioski i teorie, wskazując jednocześnie na skutki tych osiągnięć oraz proponuje

rekomendacje dla teorii oraz praktyki. Zaobserwować można bardzo dobry warsztat naukowy: pisarski i metodyczny.

W zakończeniu pracy, które zawiera również wnioski z badań Autorka sformułowała szereg ocen w zakresie problematyki zasobów osobistych u osób uzależnionych od opioidów, pozostających w leczeniu substytucyjnym. Doktorantka podjęła dyskusję uzyskanych rezultatów badań w świetle aktualnej literatury przedmiotu z zakresu pedagogiki (dziedzinie psychopedagogiki pozytywnej i resocjalizacyjnej). Jednocześnie stawia Ona wnioski, które można odczytywać jako upoważnienie do sformułowania, ważnych z psychopedagogicznego punktu widzenia, zaleceń badawczych i praktycznych.

Przedstawione oceny i postulaty korespondują z rozważaniami zawartymi w poszczególnych rozdziałach rozprawy doktorskiej. Umiejętność dokonania wnikliwej oceny otrzymanych wyników własnych badań wskazuje, że Doktorantka jest świadoma szans i zagrożeń badawczych, a także ich praktycznego wykorzystania.

Konkluzja końcowa

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Agnieszki Kos oceniona została przeze mnie, mimo kilku drobnych uwag krytycznych, bardzo pozytywnie (na ocenę bardzo dobry z wyróżnieniem). Recenzowana praca doktorska stanowi istotny wkład w rozwój pedagogiki na temat *zasobów osobistych osób uzależnionych od opioidów w trakcie leczenia substytucyjnego*. Podjęty przez Doktorantkę problem ma zarówno znaczenie naukowe, jak również aplikacyjne. Praca dotyczy tematyki bardzo interesującej i aktualnej. Ma ona znaczenie poznawcze, wnosi wkład w poszerzenie wiedzy o wielu wątkach w zakresie zastosowania koncepcji naukowych. Dysertacja jest nowatorska i może stanowić istotną pomoc w prowadzeniu dalszych badań.

Uważam, że praca mgr Agnieszki Kos, spełnia warunki zawarte w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* i niniejszym wnoszę o dopuszczenie Panią mgr Agnieszkę Kos do kolejnych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauk pedagogicznych.

Życzę dalszych sukcesów i powodzenia w życiu osobistym i naukowym.

Ks. prof. dr hab. Kazimierz Pierzchała

Kazimierz Pierzchała